

UNIVERSITY OF TAMPERE

This document has been downloaded from
Tampub – The Institutional Repository of University of Tampere

Publisher's version

Authors: Salonen Marko, Oksanen Atte
Name of article: Yksilölliset ja yhteiskunnalliset ansat
Name of work: Toiminnallisia loukkuja : hyvinvointi ja eriarvoisuus yhteiskunnassa
Editors of work: Oksanen Atte, Salonen Marko
Year of publication: 2011
ISBN: 978-951-44-8515-2
Publisher: Tampere University Press
Pages: 7-13
Discipline: Social sciences / Sociology
Language: fi
School/Other Unit: School of Social Sciences and Humanities

URN: <http://urn.fi/urn:nbn:uta-3-827>

All material supplied via TamPub is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorized user.

I. YKSILÖLLISET JA YHTEISKUNNALLISET ANSAT

Hyvinvointi ja elämässä pärjääminen edellyttävät, että ihminen pystyy toimimaan mielekkääksi kokemallaan tavalla. Toiminnallinen loukku kuvaa tilannetta, jossa mielekkyys on koetuksella ja elämän jatkuvuus uhattuna. Erilaisia inhimilliselle ja yhteiskunnalliselle toiminnalle rakentuvia ansoja on monenlaisia. Kannustinloukku saa aikaan sen, että työttömän ei ole taloudellisesti perusteltua vastaanottaa työtä. Kahden asunnon loukussa oleva haluaisi omistaa vain yhden asunnon, mutta ei uuden asunnon ostettuaan saa edellistä kaupaksi. Joskus jopa valinnan mahdollisuuksien lisääntyminen saattaa johtaa ansaan, jos päätöksien tekeminen on psyykkisesti raskasta.

Tässä kirjassa käsitellään lasten, nuorten ja perheiden hyvinvoinnin esteiksi muodostuvia yhteiskunnallisia, yhteisöllisiä ja vuorovaikutuksellisia pulmia, ansoja, loukkuja ja umpikujia. Lähtökohtana on se, että loukut perustuvat sosiaaliseen vuorovaikutukseen ja ihmisten ja ihmisryhmien väliseen toimintaan. Yhteiskunta saattaa rakenteillaan ja institutionaalisilla käytännöillään tuottaa erilaisia loukkuja. Kirjan tavoitteena on valottaa, miten ja mistä loukut muotoutuvat sekä miten niitä on myös mahdollista avata.

Toiminnallisia loukkuja voidaan tulkita useasta eri näkökulmasta. Loukkuja voidaan esimerkiksi pitää luonnollisena osana elämää. Esimerkiksi antiikin filosofi Sokrates lohdutti avioitumisneuvoa pyytänyttä nuorta miestä: ”Mitä tahansa teetkin, tulet katumaan sitä.” Pulmallisten tilanteiden ratkaisua voidaan myös pitää osoituksena yksilön suoriutumiskyvystä. Yksilön moraalikehitystä tutkinut Lawrence Kohlberg (1981) oletti erityyppisten moraalisten ongelmien ratkaisemiskyvyn tekevän näkyväksi yksilön kehitysasteen (Heinzin dilemma). Loukut voivat kertoa myös siitä, millaiset yhteiskunnalliset ideologiat tai uskomusjärjestelmät värittävät yksilöiden ajattelua vastakkainasetteluillaan (Billig ym. 1988).

Amerikkalainen antropologi Gregory Bateson (1972/2000) on tutkimuksissaan kartoittanut vuorovaikutuksen ja kommunikaation ansoja. Batesonin muotoilema toiminnallinen loukku (engl. double bind) kuvaa tilannetta, jossa on vähintään kaksi ristiriitaista viestiä yhtä aikaa läsnä. Tekipä yksilö sitten mitä tahansa, seuraukset ovat huonot. Bateson lainaa esimerkkiä Zen-buddhalaisesta munkista, joka yrittää valaista oppilastaan. Yhtenä pedagogisena metodina munkki pitää keppiä opiskelijansa pään yläpuolella ja toteaa:

Jos sanot, että tämä keppi on olemassa, lyön sinua sillä.

Jos sanot, että tämä keppi ei ole olemassa, lyön sinua sillä

Jos et sano mitään, lyön sinua sillä. (Bateson 1972/2000, 208.)

Joskus elämäntilanteista puuttuu valinnanvara. Tilannekohtaiset seuraukset saattavat olla yllättäviä ja traagisia. Suomessa Irmeli Järventie (1993) on ansiokkaasti käyttänyt toiminnallisen loukun käsitettä itsemurhien sosiaalipsykologisessa tarkastelussa. Järventie (1993, 43) kirjoittaa: ”on pakko toimia jollain tavalla, mutta tekee ihminen sitten mitä tahansa toiminnallisia ratkaisuja, ne tuottavat kaikki saman lopputuloksen eli mahdottomuuden olla olemassa toimivana ihmisenä.” Järventien keskeinen oivallus on se, että myös itsetuhoinen ihminen pyrkii hallitsemaan elämäänsä. Itsemurha on yritys ratkaista loukuksi muodostunut elämäntilanne ja palauttaa subjektiivinen toimijuus.

Itsemurhien tapaan myös riippuvuuksissa ihminen hakee toimintakykyä tuhoamalla itseään. Sosiaalipsykologian professori Anja Koski-Jännes (1992) kuvaa alkoholismia ansana. Alkoholilla avulla etsitään nopeaa lohtua ja juominen oikeutetaan rentoutumisena. Alkoholilla saatetaan hoitaa esimerkiksi inihäiriöitä, stressiä ja ahdistusta. Lyhyellä aikavälillä alkoholilla saattaakin olla hyötyjä, mutta kielteisiä tunteita ja fysiologisia vaikutuksia ilmenee ryyppäämisen jatkuessa. Noidankehä on valmis, kun näihin kielteisiin tunteisiin haetaan uudestaan lohtua ja helpotusta viinasta. Alkoholisti on ajanut itsensä ansaan, josta on vaikea päästä pois.

Toiminnalliset loukut koskettavat yksilöiden lisäksi myös sitä, miten ihmiset ovat vuorovaikutuksessa toistensa, kulttuurin ja yhteiskunnan kanssa. Nykyisissä länsimaisissa yhteiskunnissa ihmisillä on aiempiin aikoihin verrattuna selkeästi enemmän vaikutusmahdollisuuksia omaan elämäänsä. Valinnanvara liittyy esimerkiksi perheen perustamiseen, opiskeluun, työhön ja asumiseen. Erilaiset valinnat voidaan perustella järkeenkäyvästi mitä moninaisimmilla tavoilla. Kun vaikutusmahdollisuudet lisääntyvät, on valintojen tekemisestä muodostunut ihmisten elämää ohjeistava välttämättömyys. Samalla elämänhallinnalle ja onnellisuuden kokemiselle on muodostunut haasteita. Ihmisten on enenevästi siedettävä tilannetta, joissa he tiedostavat tekevänsä oikeiden valintojen ohella myös virheellisiä valintoja. (Bauman 2001; Beck & Beck-Gernsheim 2002; Schwartz 2004; Sennett 2007.)

Yhteiskunta, sen instituutiot sekä yhteisölliset toimintatavat ovat keskeisiä tekijöitä elämäntilanteille, joista muotoutuu yksilöiden loukkuja. Esimerkiksi kuluttajille tarjoutuu lukuisia mahdollisuuksia verrata erilaisten tuotteiden ominaisuuksia. Tarjonnan kasvun voisi olettaa lisäävän tunnetta siitä, että kaupassa käydessä löytää juuri itselleen sopivia asioita. Kuluttamisen psykologiaa tutkinut Barry Schwarz (2004) väittää silti täysin päinvastaista: valintamahdollisuuksien kasvaessa ihmisistä on tullut onnettomampia. Jatkuva vertailu tuotteiden ominaisuuksista on aiheuttanut sen, että tehtyihin ostopäätöksiin ollaan aiempaa tyytymättömämpiä. Valinnanvapaudesta on tullut pakkovalintaa.

1960-luvulta alkaen on havainnollistettu, miten yksilöiden ratkaisut ovat yhteydessä heidän läheistensä, ryhmien ja yhteisöjen toimintaan. Kuuluisin esimerkki lienee vangin dilemma (ks. esim. Poundstone 1992). Tässä kuvitteellisessa tapauksessa syyttäjä tekee kahdelle pidätetylle syyttämistarjouksen. Jos ainoastaan toinen tunnustaa, pääsee hän nopeasti vankilasta pois ja toinen saa pitkän rangaistuksen. Jos molemmat tunnustavat, saa kumpikin keskipitkän vankilatuomion. Jos kumpikin jättää tunnustamatta, saavat molemmat lyhyen tuomion.

Vangin dilemma osoittaa, kuinka ihmisten tekemät päätökset ovat yhteydessä toisiinsa. Jos pidätetyt pyrkivät maksimoimaan oman etunsa, päättelevät he molemmat tahoillaan, että tunnustaminen kannattaa riippumatta siitä, mitä toinen tekee. Välttääkseen pitkän tuomion molemmat päättävät tunnustaa ja he päätyvät saamaan keskipitkän linna-tuomion. Kummankin vangitun kannalta lyhin tuomio olisi seurannut teon kieltämisestä. Tämä lopputulos havainnollistaakin sitä, kuinka ihmisten ratkaisut ovat sidoksissa toisten ihmisten tekemiin ratkaisuihin. Yhteistoiminnan seurauksia on vaikea ennakoida ja ne voivat olla kielteisiä yksilöille. Myös ihmisten hyväksi mieltämistä päätöksistä voi seurata yhteisöille ikävyyksiä. Etujen ristiriidassa yksittäisten ihmisten toiminta voikin ajaa yhteisön tai yhteiskunnan ansaan (ks. Platt 1973; Cross & Guyer 1980; Hardin 1968).

Arkielämässä loukut mielletään negatiivisiksi ja välteltäviksi asioiksi. Toiminnan seurausten kannalta maailman hahmottaminen loukuiksi ei kuitenkaan tarkoita sitä, että loukut olisivat kaikkien mielestä epätoivottavia. Loukkuihin liittyy vahva sosiaalinen ulottuvuus ja siksi loukkujen seuraamukset ovat suhteellisia. Yhden epäonni voi olla toisen onni. (Järventie 1993, 43–44.) Esimerkiksi elämäntapojen ekologisuus ja kulutuksen radikaali vähentäminen voisi olla hyvä asia ympäristölle. Monien mielestä tämä kuitenkin pakottaisi sellaisiin elämänmuutoksiin, joita ei olla valmis tekemään. Käytännön seuraukset voisivat myös merkitä erilaisia asioita eri maissa ja olosuhteissa asuville. Pohjimmiltaan ympäristökysymyksen siis muistuttaa toiminnallista loukkuja. Kaikkien osapuolten kannalta parhaita mahdollisia ratkaisuja ei välttämättä ole. Yhteistoiminnan avulla mahdollisuus yhteisen hyödyn saavuttamiseen kuitenkin kasvaa.

Näkökulmia loukkuihin

Tässä kirjassa oletamme, että loukut ovat inhimilliselle elämälle tunnusomaisia (Järventie 1993, 187). Kun tutkimme loukkuja ja loukkuihin johtavia tilanteita, kuvaamme sellaista yksilöiden ja yhteisöjen välistä dynamiikkaa, joka rakentaa yhteiskunnallista hyvinvointia sekä paikoin myös eriarvoisuutta. Kirjan artikkelit käsittelevät suomalaisessa yhteiskunnassa vastaantulevia loukkuja. Jokainen artikkeli lähestyy loukun ideaa omasta näkökulmastaan.

Kirja jakautuu kolmeen eri osaan. Ensimmäinen osa käsittelee toimijoita ja toiminnan konteksteja ja pitää sisällään myös metodisen ulottuvuuden: miten eri tavoin toiminnallisia loukkuja voidaan lähestyä. Toinen osa tarkastelee loukkuja erityisesti perheen ja kasvamisen kontekstissa. Teoksen kolmas osa laajentaa perspektiiviä yhteisöihin ja yhteiskuntaan.

Ensimmäisen osan aloittaa Vilma Hännisen artikkeli masennuksesta, johon liittyy usein tyhjyyden kokemus ja koko olemassaolon ajautuminen umpikujaan. Hänninen tarkastelee, kuinka masennusta on tutkittu. Masennuksen läpikäyneiden ihmisten elämäntarinoita esittelemällä hän jäsentää masennuskokemuksen sosiaalisuutta.

Eero Suoninen ja Arja Jokinen selvittävät, kuinka 1990-luvun laman aikana lapsuuttaan eläneet suhtautuvat elämän vastoinkäymisiin. Aineistona käytetään eläytymismenetelmällä kerättyjä tarinoita. Artikkeli valottaa myös sitä, miten erilaisia menetelmällisiä ratkaisuja voidaan käyttää toiminnallisten umpikujien tutkimisessa.

Jaana Minkkisen artikkelissa tarkastellaan lasten hyvinvointia koulukontekstissa. Tutkimusaineisto koostuu oppilaille ja opettajille tehdyistä kyselyistä, jotka on kerätty vuosina 2002 ja 2009 kahdelta tamperelaiselta alakoululta, jotka sijaitsevat sosio-ekonomisesti erilaisilla alueilla.

Teoksen toinen osa perheestä ja kasvamisesta koostuu yhteensä neljästä artikkelista. Anja Riitta Lahikaisen ja Juulia Paavosen artikkeli käsittelee lapsiperheiden sisäistä vuorovaikutusta lapsen hyvinvoinnin näkökulmasta. Nykylapset elävät pienestä pitäen mediamaailmassa, joka vaikuttaa heidän käsitykseensä itsestään, ystävistään ja vanhem-

mistaan. Artikkelissa selvitetään, miten media liittyy perheiden sisäisiin toimintatapoihin.

Tarja Aaltosen artikkelissa kuvataan kroonisesti sairaan lapsen vanhempien vaativaa arkea. Artikkelin käsittelee vaikeaa ruoka-aineallergiaa ja atooppista ihottumaa sairastaneiden lasten vanhempien tunteita. Tutkimusaineisto koostuu vanhempien täyttämästä kyselylomakkeesta.

Marko Salosen artikkelissa tarkastellaan, millaisia ideologisia loukkua kasvattajille ja lapsille syntyy lasten olemassaolon ja käyttäytymisen sukupuolittamisesta. Artikkelin aineistona on sukupuolineutraalia kasvatusta käsitteleviä verkkokeskusteluja. Niiden avulla rakennetaan ymmärrystä siihen, millainen ansa sukupuoli voi olla.

Mirja Malmbergin artikkelissa käsitellään sisarusuhteisiin liittyvää ulkopuolisuuden ja syrjäytymisen loukkua, jonka juuret ovat hyvin varhaiset. Sisarusuhteisiin liittyvä ambivalenssi voi liittyä paitsi sisarusten väliseen kilpailuun myös parisuhteen ja työpaikan konfliktteihin. Artikkelissa huomioidaan myös se, että sisarusuus on muuttanut muotoaan perhekokojen pienentyessä.

Teoksen kolmas ja viimeinen osa lähestyy loukkujen teemaa yhteisöjen ja yhteiskunnan tasolla. Miika Vuori, Atte Oksanen, Johanna Nurmi ja Pekka Räsänen tarkastelevat artikkelissaan, kuinka Jokelan (2007) ja Kauhajoen (2008) koulusurmat järkyttivät suomalaisia ja herättivät keskustelun nuorten hyvinvoinnista ja yhteiskunnallisesta turvattomuudesta. Aineistona käytetään Jokelan ja Kauhajoen paikallisyhteisöistä kerättyjä haastattelu- ja postikyselyaineistoja. Artikkelin tarkastelee erityisesti lapsiperheiden pelkoja.

Harri Melin ja Raimo Blom tarkastelevat yhteiskunnallista eriarvoisuutta hyvinvoinnin loukkuna. Artikkelin tarjoaa empiirisiä esimerkkejä eriarvoistumiskehityksestä ja luokkarakenteesta 1990-luvun laman jälkeen. Melinin ja Blomin artikkeli muistuttaa, että monet yksittäisille ihmisille rakentuvat loukut ovat sidoksissa yhteiskuntarakenteisiin. Atte Oksanen ja Marko Salosen päätösluku kokoaa kirjan teemoja yhteen yhteiskunnallisesta näkökulmasta.

Kirja on kunnianosoitus Irmeli Järventien pitkälle uralle sosiaalipsykologiassa ja sosiaalipsykiatriassa. Professori Järventie on tutkinut

tarmokkaasti eriarvoistuvaa lapsuutta, kehittänyt psykodynaamista teoriaa sekä tutkinut laajasti elämässä pärjäämistä ja pärjäämättömyyttä, esimerkiksi itsemurha. Kirjan kirjoittajat ovat Järventien kollegoita ja entisiä oppilaita. Kirjan yhdistävä pääteema toiminnallisista loukuista on lähtöisin Irmeli Järventien väitöskirjasta *Selviytyä hengiltä* (1993).

Lähteet

- Bateson, Gregory (1972/2000). *Steps to an Ecology of Mind: Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution and Epistemology*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Bauman, Zygmunt (2001). *The Individualised Society*. Cornwall: Polity Press.
- Beck, Ulrich & Elizabeth Beck-Gernsheim (2002). *Individualization: Institutionalised Individualism and its Social and Political Consequences*. London: Sage.
- Billig, Michael & Susan Condor & Dered Edwards & Mike Gane & David Middleton & Alan Radley (1988). *Ideological Dilemmas. A Social Psychology of Everyday Thinking*. London: Sage.
- Cross, John G. & Melvin J. Guyer (1980). *Social Traps*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Hardin, Garrett R. (1968). The Tragedy of the Commons. *Science* 162, 1243–1248.
- Järventie, Irmeli (1993). *Selviytyä hengiltä. Sosiaalipsykologinen ja sosiaalipsykiatrinen näkökulma itsemurhiin*. Helsinki: Stakes, tutkimuksia 34.
- Kohlberg, Lawrence (1981). *Essays on Moral Development, Vol. I: The Philosophy of Moral Development*. San Francisco, CA: Harper & Row.
- Koski-Jännes, Anja (1992). *Alcohol Addiction and Self-Regulation. A Controlled Trial of a Relapse Prevention Program for Finnish Inpatient Alcoholics*. Helsinki: Alkoholitutkimussäätiö.
- Platt, John (1973). Social Traps. *American Psychologist*. 28:8, 641–651.
- Poundstone, William (1992). *Prisoner's Dilemma*. New York: Doubleday.
- Schwartz, Barry (2004). *The Paradox of Choice. Why more is less*. New York: HarperCollins.
- Sennett, Richard (2007). *Uuden kapitalismin kulttuuri*. Suom. Kaisa Koskinen, Tampere: Vastapaino (engl. alkuteos 2006).